

AZ OLVASÁSKUTATÁS TÁRSADALMI VISSZHANGJA MAGYARORSZÁGON

KAMARÁS ISTVÁN

Teljesen egyetértek *Kronstein* Gáborral, aki az Olvasáskutatás a tudománnyá válás útján alcímű összegző tanulmányában ezt írja: „Az olvasáskutatás, ahogy az idők folyamán változtak vizsgálati céljai, elemzési elvei és módszerei, kettős utat tett meg: kivált a rokon területekből, de mint tudományág önálló arcát fokozatosan kialakítva lassan ismét beilleszkedett valamely fölérendelt tudománycsoportba, tett légyen az művelődés-kutatás, tudásszociológia vagy a társadalmi tudat más típusú szondázása. E kiválás-bele-simulás sosem volt öncélú: a kutatók követve a változó társadalmi igényeket, a gyakorlatnak adtak folyamatosan segítséget, benne kezdettől fogva a nevelésnek, de a praktikum szintje fölött mindig ott volt az alapkutatás becsvágyóan tisztességes törekvése: mind többet tudni az olvasásról, az olvasó emberről, majd az emberről, aki éppen olvas.”¹

A műhelyek

Olyan kutatóműhely, amelynek fő feladata az olvasás tudományos igényű tanulmányozása. Magyarországon 1983-ban kettő van: a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének Piackutató Csoportja (két kutató) és a Könyvtártudományi és Módszertani Központ (továbbiakban: KMK) olvasáskutatási műhelye (öt kutató).

Alig több, mint féltucatnyi intézményben (tudományos kutató intézetekben, egyetemi tanszékeken és könyvtárakban) található olyan kutatók, akik rövidebb-hosszabb ideig, fő feladatukként vagy alkalmasszerűen az olvasáskutatással foglalkoznak. Nem is annyira a formális, mint az informális műhelyeket hiányolom. Az Országos Pedagógiai Intézetben *Fülpöpné Kádár* Judit az olvasási készség, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Köz-művelődési és Felnőttnevelési tanszékén *Durkó* Mátyás az olvasási folyamat és az olvasmány-megértés, *Sz. Szabó* László az irodalmi ízlés, a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban *Tomka* Miklós az olvasás és a különböző kommunikációs formák és csatornák kapcsolata, a Művelődéskutató Intézetben több kutató az esztétikai hatásmechanizmus, a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Kutatóintézetében *Halász* László irodalompszichológia, a József Attila Tudományegyetem Könyvtárában *Szentirmai* László elsősorban az olvasás és az életmód, az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat ifjúság- és közvéleménykutatási csoportja a sajtó-olvasás kutatásával foglalkozik.

Műhelyé válik időnként egy-két közművelődési könyvtár – mint a Veszprém megyei, a jászberényi városi és a budapesti Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár – amikor tudományos igényű kutatásra vállalkozik, olykor egyedül, olykor főhivatású kutatóműhely társvállalkozójaként.

A magyarországi olvasáskutatásra is jellemző a *folyamatosság* hiánya. Nem akadt eddig folytatója a néhány éve elhunyt, világszerte elismert *Józsa Péter* irodalomszociológiai munkásságának a Művelődéskutató Intézetben, ugyanígy üresen maradt a helye a diákok és a tanárok olvasási szokásait, ízlését vizsgáló *Tánczos Gábornak* az Országos Pedagógiai Intézetben. Olyan olvasáskutatóként is elismert társadalomtudósok, mint *Sas Judit*, *Hankiss Elemér*, *Gondos Ernő*, *Miklós Pál* ma már nem, vagy csak ritkán és érintőlegesen foglalkoznak az olvasással.

Mind közül a legjelentősebb olvasáskutatói műhely mindmáig a Könyvtártudományi és Módszertani Központé. Profilja a legszélesebb: szociológiai, pszichológiai és pedagógiai megközelítésű kutatásoknak és kísérleteknek egyaránt műhelye. Ez a műhely vállalt fel legtöbbször „Magyarország olvasástérképének” elkészítéséből (vizsgálva az összletet, a munkások, az értelmiség és a gyerekek olvasási szokásait), az irodalmi ízlésnek, az irodalmi művek befogadásának, az olvasmányok hatásának és az olvasmányközvetítő intézmény (elsősorban a könyvtár) társadalmi szerepének és működésének kutatásából.

A kutatási eredmények elterjedtsége és hozzáférhetősége

Jól érzékelteti egy tevékenység vagy egy intézmény munkájának eredményességét és elismertségét az, hogy milyen széles körben és milyen körökben ismerik, hogy hol, milyen formában hozzáférhetőek termékei. A könyvkiadás eléggé mostohán bánt az olvasáskutatással. Az egyéni teljesítményeket – ha olykor 4–5 éves késéssel is – jóval inkább elfogadta, mint magát az olvasáskutatást (mint diszciplínát). A kutatási eredmények többsége, a legizgalmasabbak és legszínvonalasabbak is elsősorban a műhelyek anyaintézményeinek kiadványai között láttak napvilágot (ahogy *Veres András* írta, „féllegálisan”), amelyek nem kerültek széles körű terjesztésre, nem jutottak el a könyvesboltokba. Mintegy tucatnyi könyv jelent meg központi kiadóknál, így az Akadémiai, a Gondolat, a Közgazdasági és Jogi, a Táncsis és a Kossuth Kiadónál, valamint a Tankönyvkiadónál, ebből azonban csak hármat mondhat magáénak a KMK kutatóműhelye, ahol legalább tíz-tizenkét jelentős kutatást végeztek.

Jelentős mértékű jóvátételt jelentett – bár eléggé sokáig kellett rá várni – az olvasáskutatók számára az 1982-ben megjelent *Az olvasás anatómiája* című tanulmánykötet,² amely ha nem is reprezentatív összképet, de viszonylag átfogó tájékoztatást nyújt a magyarországi olvasáskutatás eredményeiről is. Sajnálatos, hogy a 24 tanulmányt tartalmazó *Ízlés és kultúra*³ című tanulmánykötetbe csupán egy olvasáskutató írása került be, hogy *A hetvenes évek magyar irodalmáról* című tanulmánykötetben⁴ nem szerepelt a mai magyar irodalom olvasási visszhangját és befogadását elemző tanulmány, pedig két-három megfelelő tárgyú és színvonalú írásból is válogathatott volna a szerkesztő. Valamivel többet vállaltak fel a társadalomtudományi folyóiratok (a pedagógiai lapok és folyóiratok alig valamit), többet az irodalmi folyóiratok, ám elsősorban a vidékiek és a szakfolyóiratok, főleg a könyvtáriak. Nagy veszteséget jelentett a könyvkiadás és a könyvterjesztés *A könyv* című folyóiratának (amely rendszeresen közölt olvasásszociológiai tanulmányokat) meglehetősen önkényes megszüntetése.

Nem érheti szemrehányás az országos napilapok többségét: az elmúlt évtizedben legalább ötven elemző jellegű írás jelent meg ezekben az olvasásról és az olvasáskutatásról, olvasáskutatókról és két tucatnyi róluk, munkáikról. A magazinok és a tudományt népszerűsítő hetilapok csak nagyon ritkán váltak az olvasáskutatás fórumává. Fehér holónál is ritkábban az olvasáskutatás és az olvasáskutató a televízió képernyőjén, ahol az „olvasásügy” meglehetősen szakszerűtlenül, rózsaszínben és lakkozva, inkább hitbuzgalmi, mint valóságfeltáró és azt annak alapján megváltoztatni kívánó felhanggal kerül a nézők elé. Csupán a legutóbbi évben észlelhettünk kedvező változást, amikor – két alkalommal – olvasáskutató elemezte napjaink olvasási kultúráját egy kulturális magazin-műsorban.

Egészen más a helyzet a rádióban, ahol – persze nem fő műsoridőben – eléggé gyakran esik szó az olvasás helyzetéről, olvasáskutatási eredmények ismertetéséről, még hozzá egészen különböző típusú műsorokban: a reggeli krónika rövid interjúbán ugyanúgy, mint a kulturális magazin műsorában, tudósok kerekasztal beszélgetésén és az ifjúsági osztály műsoraiban.

Mindent összevetve: a különböző kommunikációs csatornáknak ha kedvezőtlennek nem is, de eléggé felemásnak, féloldalasnak és hiányosnak ítélnélhető a magyarországi olvasáskutatás eredményeinek közvetítése és hozzáférhetősége.

Szakmai kritika

Az olvasáskutatás átfogó értékelésével az olvasáskutatókon kívül senki sem foglalkozott. Nem kaptak kellő ismertetést, elismerést és kritikát a legnagyobb teljesítmények, gondolkodók elsősorban Józsa Péter és Gondos Ernő irodalompszociológiai, Halász László irodalompszichológiai, valamint a két főhivatású műhely olvasáskutatási tevékenységére. Eddig még nemigen foglalkoztak érdemben *Az olvasás anatómiája* kötettel sem, előfordult, hogy egy-egy kutatásnak külföldön nagyobb visszhangja volt, mint belföldön. Jellemző az, hogy a megjelent recenziók és kritikák harmadát-felét olvasáskutatók írták, tehát a legkompetensebbek, ugyanakkor általában pozitív irányban elfogult, körön belüliek.

Igen ritkán vált érdemi vita tárgyává olvasáskutató írása. A ritka kivételek egyike Gondos Ernő *Olvasói ízléstípusok* című könyve, amelyet komoly támadások értek az Élet és Irodalom valamint a Kritika hasábjain. A rendkívül jelentős kutatást végül is az egyik legnagyobb tekintélyű művelődéskutatónk, *Vitányi Iván* védte meg.

Megvizsgáltuk 15 olvasáskutatási eredményeket közlétező könyv kritikai visszhangját. Egy (*Az olvasás anatómiája* című tanulmánygyűjtemény) kivételével valamennyi a könyvtárügy kutatóműhelyének terméke volt, köztük az *Olvasásismeret* című egyetemi jegyzet is. A 15 könyv közül csak öt jelent meg hivatalos kiadónál, a többi a KMK, illetve a Népművelési Propaganda Iroda kiadványaként.

A 15 kiadványról 30 közlemény jelent meg. Három kiadványról egyetlen egy sem, közülük egyik egy akadémiai díjjal jutalmazott kutatás, a másik pedig módszerét tekintve a legérdekesebb kutatások egyike. Mindössze egy-egy közlemény jelent meg olyan művekről, mint az

Olvasásismeret című tankönyv⁵ a nemzetközi összehasonlító irodalomszociológiai kutatás eredményeit közreadó *Olvasó a labirintusban*⁶. Egyetlen olyan mű akadt, amelynek a visszhangját megfelelőnek ítélnék, ez Nagy Attila *A többkönyvű oktatás hatása* című munkája⁷. Erről az olvasáspedagógiai kísérletről az érintett három szakma (a könyvtári, a pedagógiai és a pszichológiai) vezető folyóiratai számoltak be.

A kritikák és recenziók kétötöde könyvtári szaklapban, egyharmada társadalomtudományi és irodalmi folyóiratokban, egynegyede napilapokban és magazinokban jelent meg. A szerzők kétötöde könyvtáros, illetve olvasáskutató, egynegyede újságíró. Igazán jelentős szakember mindössze négy akadt közöttük (nevük összesen hat írás alatt jelent meg). A szerzők kétötöde könyvtáros, illetve olvasáskutató, egynegyede újságíró. Igazán jelentős szakember mindössze négy akadt közöttük (nevük összesen hat írás alatt jelent meg). A „reakcióidő”, vagyis a könyvek és a kritikák megjelenése között eltelt idő, átlagosan egy év. A napi- és hetilapokban megjelenő írások többsége ismertetés, de a folyóiratokban megjelenő írások legfőbb jellemzője is ugyanaz, amelyet kiegészít a minősítés, és ritkábban a minősített kutatás (olykor az egész olvasáskutatás) elhelyezése egy tágabb, tudományos vagy társadalmi összefüggésrendszerben. A 30 recenzió közül mindössze egy teljesen elmarasztaló akadt, bíráló megjegyzések ezen kívül csak el-elvétve fordultak elő. A leggyakoribb minősítő jelző a művek kiválóságát, újdonságát és megbízhatóságát dicséri. Eminens kisdíjakot vagy megilletődött pályakezdőt láthat a tükörben az olvasáskutató. Amikor érdemi a minősítés, dicsérik az olvasáskutatást, mert új módszereket dolgozott ki, mert korszerű vizsgálati eszközöket vett át, mert túlélt a tetszett – nem tetszett sémáján, mert figyelembe vette a társadalom finom rétegzettségét, mert szemléletet formál és ízlést nevel, mert elszakadt a számoktól, mert kilépett az empirizmus gyermekcipőjéből, mert nemzetközi vállalkozásokba is kezdett, téveszméket és hamisításokat, hiedelmeket cáfolt meg az olvasási kultúrákkal kapcsolatban. Elmarasztalják a módszertani leegyszerűsítésekért, a túlságosan kis mintákért, a túlságosan nagy mintákért, a számszerűség bővölete miatt, a kísérleti helyzetek torzító hatásának nem kellő mértékű figyelembevétel miatt, a metodika nem eléggé részletes ismertetése miatt. Ami az eredmények felhasználhatóságát illeti, a kritikusok a kutatásoknak más területeken való alkalmazhatóságát, valamint az eredményeknek a művelődéspolitikai minden szintjén való figyelembevételét hangsúlyozzák.

Mivel érdemi, átfogó értékelés – az olvasáskutató önértékelésén kívül – mindössze egy készült (Kronstein Gábor)⁸, felkértük a művészetszociológus Wessely Annát, az irodalomelmélettel és irodalomszociológiával foglalkozó L'eresz Andrászt és az olvasáskutatással is foglalkozó művelődésszociológus Szentirmai Lászlót, hogy az általunk megadott tizenegy mű alapján minősítsék a magyar olvasáskutatás, elsősorban is a KMK műhelyének termékeit.⁹

A hatvanas években szinte a nullpontról meginduló magyarországi olvasáskutatás eddigi történetét Kronstein Gábor három szakaszra tagolja: az elsőben megbízható statisztikai adatokra támaszkodó mennyiségi és független változóként elsősorban társadalmi-demográfiai tényezőkkel operáló elemzések készültek el, a másodikban az üzenetközvetítés kommunikációelméleti szempontjához kapcsolódik az esztétikai reflexiók szociológiai és lélektani feltárására; a harmadikban az olvasást, mint egy összetett elsajátítási és szelekciós folyamat részét, jellegzetes változatát vizsgálták, az esztétikai és művészetszemiotikai

összefüggéseket is figyelembe véve. Két megjegyzés kívánkozik ehhez. Az egyik: már az első szakaszban – igaz szubdomináns jellemzőkért – a kik? mennyit? mit? kérdések mellett már fel-felbukkantak a hogyan? és miért? kérdések is. A harmadik szakaszban még csak néhány – igaz prominens – kutatásra jellemző az, amit Kronstein fő jellemzőnek érez. Abban viszont teljesen egyetértek Kronsteinnel, hogy a szocializáció szempontjából meghatározó kulturális alrendszernek, a tudatvilágnak (az ismeretek, vélekedések, nézetek, a meggyőződés, az attitűd, az értékek és szokások struktúrált rendjének) kutatásává válik az olvasáskutatás, amely – mint ezt Józsa Péter megállapította – még nem rendelkezik a maga „közélméletével”. Ha van alapvető hiányossága a magyarországi olvasáskutatásnak éppen ez az, amit csak elkezdni tudott Józsa Péter, a nagy elméletekhez, a társadalomképhez, az emberképhez, a lételmélethez kapcsolódó, az olvasást a nagy ügyek közé besoroló közélmélet.

Veres András elsősorban *Az olvasás anatómiája* című tanulmánykötet írásai alapján készítette el a magyarországi olvasáskutatás mérlegét. (A kötet elméleti és empirikus, pszichológiai és szociológiai kutatások eredményeit adja közre.) Korszakos jelentőségű könyvnek tartja, „amely többet nyújt, mint amit a gyanakodva figyelő irodalmár (és egyéb) eddig feltételezett az olvasás- és irodalomszociológiáról”, ám hozzáteszi: „talán kevesebbet, mint amit adhatott volna”. Abból a kötetből, amelyet eddig, Veres által is egyetértően idézett kritikusa „az olvasáskutatás nagykorúsításának” tekint, Veres joggal hiányolja a debreceni egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete műhelyeinek képviseletét. Az utóbbit több joggal, főleg ami a kutatóintézet Értéktudományi Kutatócsoportjának műelemző és néhány munkatársának (elsősorban *Bojtár* Endrének) elméleti írásait illeti. Ez a kötet két különböző felfogású, izlésű és foglalkozású szerkesztő, egy jellegzetes, az olvasáskutatás helyzetét is jellemző kompromisszumának eredménye volt. A kötetet egyenlőtlen színvonalúnak itéli, ám – és ez az olvasáskutatót némiképpen megnyugtathatja – a kifejezetten az olvasáskutatás körébe sorolható írások többségét a jobbak, illetve a legjobbak közé sorolja az egyébként mindig és most is igen szigorú kritikus, aki Józsa Péter, Gondos Ernő és Gereben Ferenc tanulmányait emeli ki elsősorban.

Szentirmai László úgy látja, hogy az olvasáskutatók eddig elkészült tanulmányai az első emeletet jelentik, amely alól még hiányzik a földszint. Úgy véli, ennek az a fő oka, hogy az olvasáskutatók többsége bölcsész (könyvtáros és irodalmár), akik makacsul hisznek abban, hogy az olvasás alaptevékenység, hogy az olvasás többé-kevésbé jobba, tökéletesebbé teszi az embereket. Így aztán elég sokat tudunk a „derék, becsületes olvasóról”, írja Szentirmai, de alig valamit a másik oldalról. Szentirmainak igaz van akkor, amikor azt hangoztatja, hogy egyidejűleg a másik oldallal is kell foglalkozni, vagyis a még nem és a már nem, a talán és biztosan sohasem olvasókkal is, mert különben könnyen keveredhet a kutató az olyasféle apologetika zsákutcájába, mely szerint, idézem Szentirmait: „A jó emberek olvasnak és a kommunista mennyországba kerülnek, a nem olvasók viszont a kapitalista pokolba, jobb esetben a szocialista tisztítóüzembe jutnak”.

Wessely Anna kigyűjti „a hazai olvasáskutatásokban megfogalmazott kérdéseknek és elért eredményeknek kitűnő keresztmetszetének” tartott *Az olvasás anatómiája* című kötet tanulmányaiból azokat az axiómatikus állításokat, amelyeket jószerivel senki sem

vitát, amelyek mégis csak elvétele kerülnek bele a kutatási tervekbe, ilyeneket mint: az ízlés és érzés összefüggése, a formaélmény valóságos szükséglete, a cselekvés és az életvitel autonómiájának igénye, valamint a szuverén műélvezet kölcsönhatása, a szellemi kihívás keresése, mint az olvasáshoz szükséges egyik fontos motívuma, a befogadás és a katarzis több lehetséges, egymással egyenértékű típusának elismerése. Egyetértek Wessely Annával abban, hogy a további kutatások szempontjából döntő jelentősége lesz annak, hogy mennyire sikerül a hipotézisekbe és a metodikába beleépíteni az elmúlt két-három évtized nemzetközi művészetelméleti és kultúrelméleti eredményeit, valamint abban is, hogy eléggé ritka kutatásainkban az alkalmazott fogalmaknak és módszereknek az olyan önkritikus vizsgálata, amilyen például az *Élményalakzatok I.*¹⁰ című kötetben olvasható. Tény, hogy kutatásról kutatásra öröklődnek elvileg nem eléggé tisztázott és csak kétes bizonyító értékkel működtethető kategóriák, osztályozási rendszerek.

A kutatási eredmények hasznosítása

Ebben a tekintetben nemcsak az olvasáskutatás, hanem a felhasználó, illetve a nem használó is vizsgálódik. Sokszor előfordul, hogy a gyakorlat olyasmit követel a kutatóktól, amit már elvégeztek. Gyakori, hogy a könyvtáros, a könyvterjesztő, a pedagógus egy tényfeltáró vagy egy elméleti jellegű kutatás gyakorlati következtetéseit hiányolja csak azért, mert tolmács nélkül képtelenek az olvasáskutatók – olykor valóban kacifántos – szövegeinek olvasására. Én most mégis az olvasáskutatás megmértetésére helyezem a hangsúlyt, megvizsgálva, mire és hogyan használták kutatásaink eredményeit. A kép változatos és ellentmondásos, összességében azonban így is kedvezőnek mondható, ami arra kötelezi az olvasáskutatót, hogy posztján maradjon.

A művelődéspolitikát nem egyszer bírálta, csitította, leintette, „helyére tette” az olvasáskutatókat, nem egyszer viszont igen komoly feladatokkal bízta meg. Így történt ez a közművelődési párthatározat előkészítésekor. A tucatszámú előkészítő bizottság egyike volt az olvasás helyzetével foglalkozó, melynek kilenc tagja között öt olvasáskutató volt és titkára is közülük került ki. Egy készülő – régi és elnapolt – művészeti alapidokumentum háromtagú szövegező munkacsoportjában egy olvasáskutató képviselte a befogadót. A Kommunista Ifjúsági Szövetség a kezdeti időszakban mecénása is volt az olvasáskutatásnak és – ha nem is döntő fontosságú ügyekben – rendre kikérte olvasáskutatók véleményét. A Szakszervezetek Országos Tanácsa bízta meg megalakulása pillanatában kutatóműhelyünket a munkások és az olvasás kapcsolatának szociológiai felmérésére és később is jelentkezett kisebb-nagyobb megbízásokkal. A Hazafias Népfront mint a *Darvas József* író és szociográfus által megindított Olvasó néperért mozgalom gazdája, állandó kapcsolatban van az olvasáskutatókkal, akik az Olvasó néperért mozgalom különböző munkabizottságaiban és munkacsoportjaiban, konferenciáin és tanácskozásain aktív, kezdeményező, ugyanakkor magával a mozgalommal szemben is kritikus munkatársak.

A mozgalom megindításakor Darvas József – szociográfus lelkiismerete is azt diktálta – szigorúan az olvasáskutatók elemzéseire támaszkodva vázolta fel olvasási kultúránk szerinte és szerintünk sem rózsás helyzetét és adta ki a „lovass nemzetből olvasó nemzet” lözöng helyett

az „olvasó népért” jelszót. A mozgalom Darvas halála után lelankadt, az olvasáskutatók társadalomkritikai elemeket sem nélkülöző feltáró-elemző tevékenységét sem igényelte annyira a mozgalom vezetése, mint azt ők igényelték volna, akik jogosan tiltakoztak, amikor néhány évvel ezelőtt *Olvasó nép* címmel indított – sajnos, eleddig nem túl igényes – folyóiratot az Olvasó népért mozgalom.

Más társadalmi-politikai szervezetek is kérték már olvasáskutatók szakszerű segítségét, például a Magyar Nők Országos Tanácsa, amely a nők olvasási kultúrájának vizsgálatával bízta meg műhelyünket.

A könyvkiadás és könyvterjesztés irányítása a legutóbbi időig feltűnő módon negligálta az olvasáskutatás eredményeit és még saját kutatóműhelyét, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének piacutató csoportját sem kényeztette el túlságosan. Különösképpen az irodalmi olvasottsággal és ízléssel foglalkozó – egyébként mások, például az irodalomtudomány és a pártirányítás által is elismert – kutatások boszszantották az irodalmi értékekről és fogyasztóikról meglehetősen önkényes képet alkotó irányítókat. A legutóbbi két-három évben észlelhettünk csak egyértelműen kedvező fejleményeket: az általunk, olvasáskutatók által készített olvasástérképek használatát.

A könyvtárügy irányítása az első időben komoly figyelmet szentelt a kutatásoknak, mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy a jelentősebb kutatási jelentések minisztériumi főosztályvezetői értekezletek napirendi pontjai voltak, az értekezletek színvonalas műhelyvitákká váltak, amelyekben több neves szakértő is részt vett, a napirenden levő kutatás munkatársain kívül. Később a kapcsolat rapszódikusabbá, ötletszerűbbé vált, sem megrendelések, sem kritika, sem komolyabb visszhang, csak apróbb kérések érkeztek az olvasáskutatókhoz. Az oktatásügy és nevelésügy irányítása sem nagyon vette észre az olvasáskutatást, bár azt feltétlenül eredményként kell elkönyvelnünk, hogy az *Olvasótábor* című kiadvány,¹ amelynek egyik szerzője az egyik olvasótáborokat is szervező olvasáskutatói műhely vezetője volt, a miniszter külön rendeletére jelent meg, valamint azt, hogy az új – rendkívül élesen megtámadott – kitűnő gimnáziumi irodalomtankönyv^{1 2} fogadtatásának vizsgálatával a Kulturális Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia közös bizottsága olvasáskutatói műhelyünket bízta meg. A magyar pedagógia nemigen zavartatta magát az olvasáskutatóktól, ami nem is csoda, hiszen az olvasót figyelmen kívül hagyó irodalomtanítás, a tankönyvet monopolhelyzetben tartó oktatási formák szinte kizárták eredményeink alkalmazását. A pedagógusok olvasási kultúrájával foglalkozó kutatás felülről kapott piros lámpát, a diákok olvasási szokásait vizsgáló kutatások a közömbösség falába ütköztek és a többkönyvű oktatás eredményes kísérletét bemutató kötet (bár az Akadémiai Könyvkiadónál jelent meg) sem kapott kellő elismerést a pedagógus társadalomtól. Apró eredményként könyvelhető el, hogy a magyar pedagógia egyik legnyitottabb műhelye, a Tankönyvkiadó több olvasáskutatói munka megjelenetésére is vállalkozott, hogy az utóbbi időben egyre több pedagógiai továbbképzésre hívnak meg olvasáskutatót előadni, hogy az Országos Pedagógiai Intézet új irodalomtudós igazgatója, Szabolcsi Miklós (mint az *Olvasás anatómiája* című kötet egyik szerzője is) az olvasáskutatás értő elismerőjeként az irodalomoktatás elvi kérdéseivel foglalkozó bizottságba hívott meg olvasáskutatókat.

A társadalomtudomány művelőinek egy része (elsősorban a szociológusok és az irodalmárok, ritkábban a pszichológusok, esztéták, művelődéstudomány és pedagógiával foglalkozók) egyre inkább figyelembe veszi az olvasáskutatás eredményeit. Tudományos munkák hivatkozásai, részvételünk irodalmi, szociológiai, pszichológiai és pedagógiai tárgyú konferenciákon, az olvasáskutatók egyetemi, főiskolai előadásai és szemináriumai (művészetszociológiai, művelődésszociológiai, olvasásismeret) bizonyítják ezt elsősorban.

A mentálhigiénia (elsősorban *Gererich* József pszichiáter jóvoltából) meglepően sokat vár az olvasáskutatóktól, a biblioterápiával is foglalkozóktól, az olvasáslélektan művelőitől és az olvasáspedagógiai kísérletekkel foglalkozóktól egyaránt. Rendre hívják meg konferenciákra, és különböző kezdeményezéseikben való részvételre az olvasáskutatókat. Komoly segítséget kért a büntetés-végrehajtó intézetek országos parancsnoksága is a börtönökben működő könyvtári és olvasáspedagógiai tevékenység alapelveinek és módszereinek kidolgozásához.

A könyvtárügy és az olvasáskutatás

Az olvasáskutatók leghálásabb publikuma a könyvtáros-társadalom. Sajnos, elsősorban hallgatósága és csak másodsorban olvasója és felhasználója az olvasáskutatási eredményeknek. Leginkább a könyvtárosok továbbképzésében – itt is elsősorban a Könyvtártudományi és Módszertani Központ továbbképző tanfolyamain – kapott zöld utat az olvasáskutatás. Ezeken – mint ötletadó szakértők, előadók és szemináriumvezetők – az olvasáskutatók állandó résztvevők, és neves szociológusok, pszichológusok, pedagógusok, irodalmárok és politikusok társaságában jelennek meg a könyvtárosok előtt. Az olvasáskutatók gyakori vendégek a megyei könyvtárak vagy a Magyar Könyvtárosok Egyesülete helyi szervezetei és szekciói által szervezett továbbképzéseken is. Ezeknek az előadásoknak a célja – és mint a visszajelzésekből tudjuk, hozadéka is – inkább a szemléletformálás volt, mint a tájékoztatás. Nem ennyire kedvező a kép a könyvtárosképzésben. Mi sem jellemzőbb erre, hogy az egyetlen tudományegyetemi szintű képző helyen, a budapesti egyetemen néhány éve megszüntették az olvasásismeret című tantárgyat, amelyet jó néhány évig olvasáskutató tanított. Elismerésre méltó, hogy a budapesti egyetemen a népművelők vehettek fel olvasásszociológia című tárgyat, de annál sajnálatosabb, hogy a könyvtárosok nem. Jobban asszimilálták az olvasáskutatást – bár nem mindenütt megfelelő színvonalon oktatják – a tanárképző főiskolák.

Több olvasáskutató oktatott felsőfokú intézményben olvasásismeret, vagy olvasásszociológia című tantárgyakat. Sok helyen a legjobb szándék mellett sem megfelelő színvonalú az olvasással és az olvasóval foglalkozó tárgyak oktatása, (mert nem szakemberek oktatják). Elsősorban ez az oka, hogy nem kellő színvonalú a frissen végzettek olvasásismerete, hogy kevés igazán érdekes és értékes szakdolgozat született az utóbbi években ebben a tárgykörben, ami az utánpótlás szempontjából eléggé aggasztó jel.

A másik terület, ahol kétségkívül eredményeket könyvelhetünk el, a könyvtárakban folyó kisebb-nagyobb kutatások szakmai segítése. Ebben a tekintetben nagyot vál-

tozott a helyzet a hatvanas évek végéhez képest. Akkor nagy divatja volt a felméréseknek. Kellő szakértelem nélkül nagy vállalkozásokba fogtak megyei, városi, üzemi könyvtárak, kérdőívek tizezreit töltötték ki, a legtöbbjük így is maradt, mert a feldolgozásnál már elfogyott a szellemi és az anyagi munició, a befejezett kutatások színvonala pedig ritkán érte el a közölhetőség szintjét. Mégsem ítélem meg negatívan ezt a korszakot, mert szinte elemi erejű valóságéhség hajtotta ezeket a kollégákat, akik a voluntarisztikus „milegyenekkel” szemben a mi van megismerésével próbálták meg védekezni és a mechanikus végrehajtó, illúziókra épülő tudatformáló szerepüket a valóságot a valóságból kiindulva, ha nem is megváltoztatni, de befolyásolni akaró értékközvetítő és nevelő tevékenységre akarták felcserélni.

A hivatásos olvasáskutatók és szakszerű kutatások elszaporodásával szinte önmagától szűnt meg ez a felmérődi, ám vele együtt túlon túl is megcappant a kutató-vizsgálókísérletező kedve, hiába próbáltuk könyvtáros kollégáinkat újra és újra bekapcsolni kutató tevékenységünkbe, önálló feladatokkal megbizni őket.

Átmeneti fellendülést jelentett ugyan a Magyar Könyvtárosok Egyesületének olvasáskutatók és olvasáskutatásokkal is foglalkozó könyvtárosok által alapított Olvasáskutatói és olvasáspedagógiai munkabizottsága, de a kívánt eredmény elmaradt. A könyvtárosoknak szervezett olvasótáborok (vagyis az olvasótábori módszereket alkalmazó intenzív továbbképzések) résztvevőiből a Magyar Könyvtárosok Egyesületének keretén belül megalakuló Könyvtári módszertani munkabizottsága, úgy tűnik, komolyan ambicionálja a Könyvtártudományi és Módszertani Központ kutatásaiban való részvételt, nem csupán végrehajtó, hanem alkotó szerepben is.

Az elmúlt másfél évtized alatt a könyvtárügy olvasáskutató műhelyének mintegy félezer könyvtáros külső munkatársa volt, akik interjúkészítőként, megfigyelőként, kísérletvezetőként, feldolgozóként, szervezőként, szakértőként és lektorként vettek részt munkánkban. A számukra pénzkeresést is jelentő munka egyúttal szakmai továbbképzést is jelentett. Jó néhányan más kutatások eredményeinek értő olvasóivá és gyakorlatba átültetőivé váltak.

A harmadik terület, ahol az olvasáskutató hasznosnak és eredményesnek érezhette munkáját, a szaktanácsadás. Rendkívül sokféle kérdéssel fordultak hozzánk az elmúlt évtizedben könyvtárosok, népművelők, pszichológusok, ifjúsági vezetők, tanárok, politikusok, könyvterjesztők, irodalmárok, diákok, újságírók, tudósok, de megfordult szakmai kérdésekkel nálunk lelkes, katonatiszt, pszichiáter, könyvgyűjtő, író, közgazdász, néprajzos, történész, építész és szakmunkás is. Döntő többségük természetesen könyvtáros volt, a tanulmányaikhoz segítséget kérők háromszor-négyszer annyian, mint a kutatási eredményeiket a gyakorlatban alkalmazni kívánók, vagy szakmai problémáikhoz tanácsot kérők. Legalább ilyen jelentős pozitívumnak érzem azt, hogy a könyvtári olvasószolgálatot módszertanilag segítő kiadványok, tanfolyami segédletek, tankönyvek komoly mértékben támaszkodtak az olvasáskutatás eredményeire.

1982–83 fordulóján húsz prominens közművelődési könyvtáros (mert természetesen ők tették ki „ügyfeleink” döntő többségét) vállalkozott¹³ arra, hogy elsősorban tíz általunk megadott munka alapján ítéljék meg olvasáskutatói tevékenységünket, má-

sik negyven könyvtarostól pedig azt kértük, hogy könyvtári tevékenysége során mit tudott hasznosítani kutatásainkból. Akadt ugyan olyan vélemény is, mely szerint fontosabb az olvasmány, s az olvasó megismerése, mint az olvasáskutatásoké, de a „mire jók a felmérések?” kérdést – amely a hatvanas évek végén, tehát ugyanakkor, amikor a könyvtárosok egy része nagy felmérésekbe vágott bele, gyakorta elhangzott – kevesen tették fel. Talán nem belső meggyőződésből, hanem tekintélytisztelőből, vagy a nyílt ütközést nem vállalva. A megkérdezettek nagy többségét kitevő, az olvasáskutatást egyértelműen hasznosnak tartók, felerészben sztereotípiákkal válaszoltak, felerészben viszont érdemi észrevételekkel.

Több kollégánk úgy érzi, hogy eredményeink a központi intézkedésekben is tetten érhetők. Többen a szemléletformálást, a tudatosítást, az elméleti ismereteket, a gondolkodó könyvtáros megfigyeléseinek és következtetéseinek igazolását tartják legfontosabbnak. Néhányan úgy érezték önértékelésüket, önbizalmuk, magabiztosságuk, érvelő készségük növelését segítették eredményeink. A kérdezett olvasószolgálatosok nagy többsége az olvasmányajánlás eredményesebbé válását köszöni az olvasáskutatásnak, különösképpen az *Ízlésalakzatok*¹⁴ és az *Élményalakzatok* című kiadványok szerzőinek hálásak. Többen a könyvtáros-olvasó kapcsolat személyesebb, és így emberibb alakulását köszönik az olvasáskutatóknak, még többen azt, hogy rendet tudtak teremteni az olvasók addig heterogénnek tűnő halmazában, előrajzolták számukra a különböző rétegek és típusok. Többen – ugyancsak az olvasószolgálatosok közül – az állománygyarapításhoz, mások a tájékoztatás tudatosabb és eredményesebb végzéséhez kaptak segítséget a kutatásoktól.

Mindkét körben feltettük azt a kérdést is, milyen kutatásokat rendelnének kutatóműhelyünktől. A valódi javaslatok három részre oszthatók. Az elsőbe olyan kérdések tartoznak, amelyekkel már érdemben foglalkoztak az olvasáskutatók, ezt tudják is a javaslattevők, de még többet szeretnének megtudni, például a pedagógusjelöltek, a szakmunkástanulók, a bejáró dolgozók olvasási kultúrájáról, a társadalmi és politikai művek olvasottságáról, az olvasóvá válás útjáról, az olvasás személyiséget formáló szerepéről, a könyvtári állomány kihasználtságáról, a műszaki értelmiség olvasási kultúrájáról, a sci-fi és krimi olvasásáról, a 14–18 évesek ízléséről, az olvasói aktivitásról, a könyvtári tájékoztató tevékenységről, az iskola olvasáspedagógiai tevékenységének hatékonyságáról. A másodikba olyan javaslatok sorolhatók, amelyek már szerepelnek az olvasáskutatók közeli tervei között, sőt már el is kezdték a kutatást, mint például: a nem-olvasás jelensége, tájegységek olvasási kultúrájának sajátosságai, az olvasásnak a gyermek személyiségére és a pályaválasztásra gyakorolt szerepe, a könyvtárosok közötti kapcsolatok, a különböző típusú közművelődési könyvtárak szerepe, a versolvasási szokások, az eszközként szolgáló könyvek szerepe, az olvasmányok befogadása, a könyvtári szolgáltatásokkal való elégedettség. A harmadik csoportba olyan javaslatok tartoznak, amelyek minden tekintetben újnak számítanak, mint például az anyagiasság (az anyagi javaknak a szellemi javakkal szembeni előnyben részesítése) növekedésének és az olvasási kultúra alakulásának összefüggése, a fiatal dipolomások olvasási kultúrája, az ismeretterjesztő művek olvasása, a különböző olvasómozgalmak és olvasási pályázatok hatásának elemzése, a könyvkiadás és az olvasói igények találkozása, az iskola szerepe az olvasóvá nevelésben. Többen, joggal régebbi felmérések megismétlését szorgalmazzák.

Mivégre is voltunk, vagyunk, leszünk?

Úgy érzem, az olvasáskutatás helyet és szerepet kapott művelődésünk történetében. Tapaszthalhattuk – ha egyesek egyszer s másszor tűzre is kívánták őket –, hogy az olvasáskutatók kéziratái nem égtek el. Persze, számunkra is megfontolandó Kazinczy epigrammája, mely szerint nem árt tűzbe vetni műveink felét, majd annak a felét is, hogy megszólalhasson az olimposzi kar. Ha szállóigévé nem is, itt-ott már hivatkozási alappá vált tevékenységünk néhány dokumentuma, megállapítása, adata. Úgy vélem, munkánk hatását éppen a jó kérdések és a megrendelések bizonyították, valamint még az is, hogy egyes téveszmék, ködképek és közhelyek határozottan ritkábban bukkannak elő. Egy mondattal: pontosabbá vált a térkép és a szextáns. Egyszer még talán új földrészek felfedezésére is sor kerülhet. Ha még nem is kiabálhatjuk, „Föld! Föld!” jóleső érzéssel jelenthetjük: valamelyest oszlott a homály.

JEGYZETEK

1. KRONSTEIN Gábor: Könyvek az olvasó emberről (Olvasáskutatás a tudománnyá válás útján). = Könyv és nevelés. 24. évf. 1982. 6. sz. 277-284. p.
2. Az olvasás anatómiája. Szociológiai tanulmányok. [Szerk. Hajdú Ráfis Gábor, Kamarás István] Bp. Gondolat, 1982. 530 p.
3. Izlés és kultúra (Szerk. Szerdahelyi István) (Bp.) Kossuth. 1974. 489 p.
4. A hetvenes évek magyar irodalma. (Szerk. Agárdi Péter) Bp. Kossuth, 1979.
5. GEREBEN Ferenc – KATSÁNYI Sándor – NAGY Attila: Olvasásismeret. Bp. Tankönyvkiadó. 1979. 408 p.
6. FOGARASSY Miklós – KAMARÁS István: Olvasó a labirintusban. Bp. Tankönyvkiadó, 1981. 177 p.
7. NAGY Attila: A többkönyvű oktatás hatása. Bp., Akadémiai Kiadó. 1978. 146 p.
8. Lásd az 1. sz. hivatkozásunkat
9. Írásaik kéziratként a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban megtalálhatók.
10. BALOGH Zoltán – KAMARÁS István: Élményalakzatok I. Budapest, NPI, 1978. 393 p.
11. BÁNLAKY Pál – KAMARÁS István – VARGA Csaba: Olvasótábor Camp for Young Readers – Lager junyh čitatelej. Bp. Tankönyvkiadó. 1979. 108 p.
12. RITOÓK Zsigmond – SZEGEDY MASZÁK Mihály – VERES András: Irodalom I. Bp. Tankönyvkiadó. 1979.
13. A felkérték fele.
14. GONDOS Ernő: Ízlésalakzatok. Bp. NPI. 1971. 485 p.